

Julia Martino

DEKORACJA MALARSKA PRZEDSIONKA
W KAMIENICY PRZY ULICY RATUSZOWEJ 3 W OLSZTYNIE HISTORIA, TECHNIKA WYKONANIA I PRACE KONSERWATORSKO-RESTAURATORSKIE

Prace remontowo-konserwatorskie wnętrza klatki schodowej w kamienicy, wraz z przedsionkiem, przeprowadzono w latach 2021–2022. W przedsionku, ze względu na szeroki zakres, prace podzielono na dwa etapy. W pierwszym odsłonięto dekoracje malarskie na ścianach oraz poddano pełnej konserwacji i restauracji malowidło na suficie, w drugim odrestaurowano malowidła ścienne. Udało się w ten sposób przywrócić historyczne walory dekoracyjne wnętrza, będącego przykładem wystroju domu czynszowego z początku XX stulecia wraz z późniejszymi zmianami.

Kamienica przy ulicy Ratuszowej 3 to trójkondygnacyjny budynek na rzucie prostokąta, z krótkim skrzydłem na osi od strony podwórza. Jest wymurowana z cegły ceramicznej, z tynkowanymi elewacjami i bogatą dekoracją architektoniczną na fasadzie. Na wszystkich kondygnacjach, łącznie z poddaszem, znajdują się lokale mieszkalne, a część parteru wykorzystywana jest też jako placówka edukacyjna. Główne wejście do budynku usytuowano na osi elewacji frontowej, prowadzi poprzez przedsionek do klatki schodowej, umieszczonej w tylnym trakcie. Przedsionek jest przestrzenią na rzucie prostokąta o wymiarach 200 x 490 cm, wydzieloną wewnętrznymi drzwiami wahadłowymi, z pięcioma stopniami w połowie długości, z tynkowanymi ścianami i płaskim sufitem bez fasety. Posadzkę i stopnie pokrywają płytki ceramiczne.

Budynek przy ulicy Ratuszowej 3 wzniesiono w 1901 roku[1], na miejscu wcześniejszej zabudowy o dużo mniejszej skali, przy-

1 Data budowy zawarta w aktach zespołu Urzędu Skarbowego w Olsztynie, Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), sygn. 42/630/0/97/735. Zabudowę nieruchomości opisano jako dom frontowy ze stajnią.

1. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Elewacja frontowa. Fot. Julia Martino.

puszczalnie o charakterze gospodarczym[2]. Dom ten jest częścią zwartej zabudowy mieszkalnej dawnego Górnego Przedmieścia, powstałej na przełomie XIX i XX wieku, w okresie intensywnego rozwoju miasta. Ulica, przy której wzniesiono kamienicę, zwana dawniej *Kirchhofstrasse* (Cmentarna), biegła na tyłach cmentarza, częściowo zlikwidowanego po 1909 roku pod budowę nowego ratusza[3]. W związku z tym faktem po 1934 roku zmieniono nazwę ulicy na *Rathausstrasse*, która w polskim brzmieniu pozostaje aktualna do dziś. Autor projektu kamienicy jest nieznany. Na podstawie danych z ksiąg adresowych można przypuszczać, że inwestorem był rentier August Krause, posiadający i zamieszkujący tę nieruchomość od 1903 do przynajmniej 1912 roku[4]. Był on także właścicielem sąsiedniego, narożnego domu o numerze 1/2, wzniesionego nieco później, w 1906 roku[5]. W kolejnych latach, do czasów II wojny światowej, oba budynki pozostawały w rękach rodziny Krause – najpierw wdowy Anny z domu Parschau, a następnie jej czworga dzieci: niezamężnej Anny Amalii, radcy prawnego i notariusza Paula, Huldy po mężu Below i radcy rejencyjnego Augusta Wilhelma[6]. W 1941 roku spadek po Annie Krause, należący jako całość do jej czworga dzieci, został podzielony. Po jednej czwartej otrzymali Paul i Anna Amalia, połowę zaś Hulda. Rodzeństwo nie mieszkało już wówczas w Olsztynie: Anna Amalia zamieszkiwała wraz z bratem Paulem w Berlinie-Charlottenburgu, Hulda w Berlinie-Friedenau, zaś August Wilhelm w miejscowości Torgau. Oprócz właściciela i jego rodziny kamienica nr 3 zamieszkiwana była przez wynajmujących lokatorów. Skład osobowy i liczba najemców zmieniały się na przestrzeni lat. W księdze

2 Zabudowa widoczna na mapie z 1892 r., opracowanej przez Roberta Luckhardta, reprodukowanej w: R. Bętkowski, *Olsztyn, jakiego nie znacie*, Olsztyn: Imago Mundi, 2010, s. 179. W najstarszym spisie adresowym Olsztyna z 1898 r. nieruchomość ta nie jest ujęta, *Adress-Buch der Kreisstadt Allenstein für 1899*, Allenstein 1898.

3 Znajdowały się tam dwa cmentarze – katolicki i ewangelicki, oba nieczynne od 1870 r. Teren cmentarza katolickiego i część ewangelickiego w 1909 r. wykupiło miasto w celu budowy ratusza w latach 1912–1915, zob.: A. Rzempołuch, *Architektura i urbanistyka Olsztyna 1353-1953: od założenia miasta po odbudowę ze zniszczeń wojennych*, Olsztyn: Urząd Miasta, 2004, s. 120.

4 Jako właściciel kamienicy po raz pierwszy wymieniony został w spisie adresowym wydanym w 1903 r. (*Adress-Buch der Kreisstadt Allenstein für 1904*, Allenstein 1903, s. 26), a po raz ostatni w spisie wydanym w 1912 r. (*Adress buch der Regierungshauptstadt Allenstein und den Kreis Allenstein, Ausgabe 1913*, Allenstein 1912, s. 23). W kolejnym spisie adresowym z 1920 r. jako właścicielka nieruchomości występuje już wdowa Anna Krause, co wskazuje, że August Krause zmarł pomiędzy 1913 a 1920 r. (*Adressbuch der Regierungshauptstadt Allenstein und den Kreis Allenstein, Ausgabe 1921*, Allenstein 1920, s. 29).

5 Data budowy zawarta w aktach zespołu Urzędu Skarbowego w Olsztynie, APO, sygn. 42/630/0/97/734.

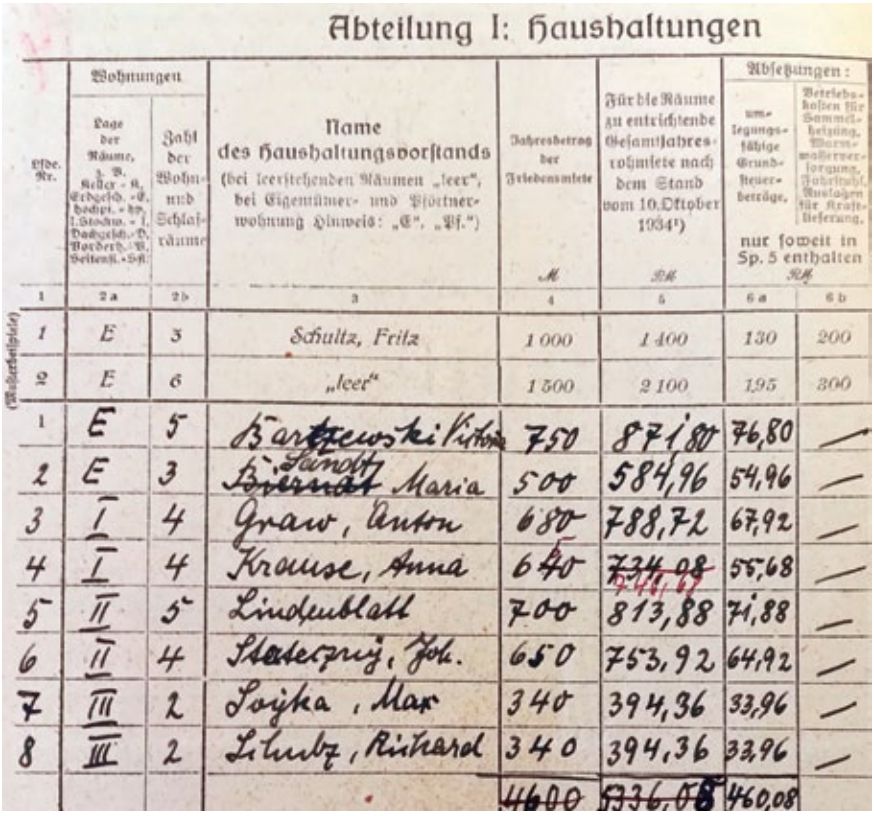
6 Na podstawie danych z ksiąg adresowych Olsztyna z lat od 1920 do 1938 oraz akt zespołu Urzędu Skarbowego w Olsztynie, APO, sygn. 42/630/0/97/734 i 42/630/0/97/735.

adresowej z 1903 roku odnotowano aż szesnastu głównych lokatorów, w tym osoby o wysokim statusie społecznym, jak porucznik i wyższy urzędnik pocztowy, a ponadto aplikanta sądowego, rentierki, właścicielkę dóbr, urzędnika, wdowy, księgową, telegrafistkę i krawcową. W 1908 roku dom zamieszkiwało czternastu najemców, w tym porucznik, dwaj podporucznicy, nauczyciel, rentierki, pracownicy poczty, księgowy i niżsi urzędnicy[7]. W 1912 roku w budynku zameldowanych było dziewięciu najemców, w tym między innymi kapitan 73. pułku artylerii, kupiec, toromistrz, wdowy i modystka. Według danych z księgi adresowej z 1920 roku liczba najemców posesji nadal była taka sama, natomiast zmienił się całkowicie skład osobowy. Nieruchomości nie zamieszkiwał już żaden wojskowy; wśród lokatorów za to figurują dwaj kupcy, pogranicznik oraz emerytowany nauczyciel, a ponadto wdowy i właścicielka pensji[8]. W 1927 roku odnotowano czternastu najemców, wśród których byli policjanci, krawcy, wyżsi urzędnicy, właścicielka kwiaciarni „Flora" przy Targu Rybnym oraz wzmiankowani wcześniej emerytowany nauczyciel Anton Graw i właścicielka pensji Anna Timm[9]. W 1937 roku w nieruchomości zameldowanych było ośmiu najemców, a w roku następnym – trzynastu, wśród nich policjant, podoficer, niżsi rangą urzędnicy, krawcowa, wdowy, kupiec, przedsiębiorca oraz mieszkający tam od lat emerytowany nauczyciel Graw[10].

Dokumenty sporządzone w 1934 roku do celów podatkowych dostarczają bardziej szczegółowych informacji dotyczących wielkości mieszkań na poszczególnych kondygnacjach, a także ówczesnego wyposażenia nieruchomości. Dowiadujemy się, że kamienica miała dwa mieszkania pięciopokojowe (na parterze i drugim piętrze), trzy lokale czteropokojowe (dwa na pierwszym piętrze i jeden na drugim), jeden lokal trzypokojowy na parterze oraz dwa mieszkania dwupokojowe na ostatniej kondygnacji. Właścicielka Anna Krause zamieszkiwała lokal nr 4 na pierwszym piętrze, obok nauczyciela Grawa. Budynek wyposażony był w drewniane podłogi i schody z drewnianą balustradą, kryte linoleum do wysokości drugiego piętra. Klatka schodowa miała oświetlenie elektryczne, a mieszkania przyłącza gazowe, wykonane w 1932 roku. W tym samym roku wykonano też prace naprawcze schodów. Część mieszkań wyposażona była w WC, ustępy na korytarzach prawdopodobnie znajdowały się tylko na ostatnim piętrze[11].

Budynek jest przykładem średniej wielkości kamienicy czynszowej z początku XX wieku. Jego rozplanowanie i bryła są typowe dla domów czynszowych wznoszonych na terenie Niemiec na przełomie XIX i XX wieku, przeznaczonych

7 *Adressbuch der Regierungshauptstadt Allenstein für das Jahr 1909*, Allenstein 1908, s. 17.
8 *Adressbuch…1921*, dz. cyt., s. 29.
9 *Adressbuch der Regierungshauptstadt Allenstein und den Landkreis Allenstein, Ausgabe 1927*, Allenstein 1927, s. 38.
10 *Einwohnerbuch von Allenstein 1937*, Allenstein 1937, s. 241 i *Einwohnerbuch von Allenstein 1938*, Allenstein 1938, s. 289.
11 Akta zespołu Urzędu Skarbowego w Olsztynie, APO, sygn. 42/630/0/97/735.

Abteilung I: Haushaltungen

lfde. Nr.	Wohnungen: Lage der Räume, z. B. Keller - K., Erdgesch. - E., Hochpt. - Hp., 1. Stockw. - I., Dachgesch. - D., Vorderh. - V., Seitenfl. - Sfl.	Wohnungen: Zahl der Wohn- und Schlafräume	Name des Haushaltungsvorstands (bei leerstehenden Räumen „leer", bei Eigentümer- und Pförtnerwohnung Hinweis: „E", „Pf.")	Jahresbetrag der Friedensmiete ℳ	Für die Räume zu entrichtende Gesamtjahresmiete nach dem Stand vom 10. Oktober 1934¹) ℳ	Absetzungen: umlegungsfähige Grundsteuerbeträge, nur soweit in Sp. 5 enthalten ℳ	Absetzungen: Betriebskosten für Sammelheizung, Warmwasserversorgung, Fahrstuhl, Anlagen für Kraftlieferung ℳ
1	2a	2b	3	4	5	6a	6b
(Kirchhofstraße) 1	E	3	Schultz, Fritz	1 000	1 400	130	200
2	E	6	„leer"	1 300	2 100	195	300
1	E	5	Barczewski Victoria	750	871,80	76,80	—
2	E	3	Sandt Maria	500	584,96	54,96	—
3	I	4	Graw, Anton	680	788,72	67,92	—
4	I	4	Krause, Anna	640	734,08 741,68	55,68	—
5	II	5	Lindenblatt	700	813,88	71,88	—
6	II	4	Stateczny, Joh.	650	753,92	64,92	—
7	III	2	Soyka, Max	340	394,36	33,96	—
8	III	2	Schulz, Richard	340	394,36	33,96	—
				4600	5336,08	460,08	

2. Wykaz gospodarstw domowych w nieruchomości przy Kirchofstrasse 3 ujęty w rejestrze cywilnym i działalności gospodarczej według stanu na 10 października 1934 roku. W kolumnach kolejno: numer, położenie lokalu (E[rdgeschoss] – parter, I, II, III – kolejne piętra), liczba pokoi wraz z sypialniami, nazwisko gospodarza oraz wysokość czynszu rocznego wraz z odliczeniami. Nazwiska kolejno: Barczewski Victoria, Sandt Maria, Graw Anton, Krause Anna, Lindenblatt, Stateczny Joh., Soyka Max, Schulz Richard. Źródło: akta zespołu Urzędu Skarbowego w Olsztynie, Archiwum Państwowe w Olsztynie, sygn. 42/630/0/97/735.

dla lepiej sytuowanych najemców, z reprezentacyjną sienią od frontu i klatką schodową w tylnym trakcie, z obszernymi mieszkaniami na każdej kondygnacji i poddaszem z lokalami o niższym standardzie dla mniej zamożnych osób[12]. W kamienicy nie było osobnej, służbowej klatki schodowej, lecz jedynie osobne wejścia dla służby na piętrach. Mogło to być powodem pewnych zmian w składzie lokatorskim na przestrzeni lat. Zastanawiający jest fakt, że w księgach adresowych od 1920 do 1938 roku wśród mieszkańców nie odnotowano już żadnego oficera – być może najzamożniejsi lokatorzy wybierali obszerniejsze mieszkania z osobnymi klatkami dla służby, dostępne na przykład przy placu Pułaskiego (dawniej Moltkeplatz). Fasada budynku prezentuje okazały

12 Budynek prezentuje typ kamienicy trzytraktowej. Więcej na temat typów kamienic czynszowych na przykładzie Wrocławia zob.: A. Tomaszewicz, *Wrocławski dom czynszowy 1808–1918*, Wrocław: Wydawnictwo Via Nova, 2003. O układzie i wystroju olsztyńskich kamienic zob. także: J. Martino, *Prace konserwatorskie i restauratorskie przy dekoracji malarskiej klatek schodowych w dwóch olsztyńskich kamienicach z początku XX wieku – przy ulicy Mickiewicza 33 i ulicy Dąbrowszczaków 15*, Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski, 2015, 7, str. 92–108.

wystrój architektoniczny o formach eklektycznych, odwołujących się do tak zwanego renesansu lub manieryzmu północnego, charakterystyczne są również oryginalne stolarki otworowe z bogatą dekoracją snycerską. Były to popularnie stosowane formy dekoracji kamienic na przełomie XIX i XX wieku na terenie państwa niemieckiego, gdzie modę na ten styl wiązano ze wzrastającą świadomością narodową. Manieryzm północny, zwany też renesansem niemieckim, miał być według Wilhelma Lübke, jednego z pionierów badań nad sztuką *niemiecką, wyrazem duchowych zmagań, rzetelnej pracy i mieszczańskiego gustu*[13].

Po II wojnie światowej nieruchomość przeszła typowe dla tego czasu zmiany własnościowe i przestrzenne w układzie wnętrz. Obiekt znacjonalizowano, a lokale mieszkalne podzielono na mniejsze i zasiedlono dużą liczbą lokatorów. Według przekazu jednej z mieszkanek, po zakończeniu działań wojennych, w budynku przez pewien czas kwaterowali wojskowi wraz z rodzinami[14]. Brak bieżących napraw, niestarannie przeprowadzane remonty, niedbałość mieszkańców i administratorów przyczyniły się do znacznych uszkodzeń zarówno elewacji, jak i wnętrza budynku. Wpis obiektu do rejestru zabytków w 1988 roku nie uchronił go od dalszych zniszczeń. Dopiero w 2015 roku przeprowadzono remont konserwatorski elewacji frontowej wraz z drzwiami wejściowymi, dzięki czemu fasada odzyskała wygląd nawiązujący do pierwotnego[15].

W 2018 roku w związku z planowanym remontem przedsionka i klatki schodowej autorka przeprowadziła badania konserwatorskie w celu ustalenia sposobu ich pierwotnego wykończenia. Odkrywki sondażowe w przedsionku ukazały fragmenty oryginalnej dekoracji malarskiej w postaci ornamentów roślinnych i pasowych na suficie i w górnej partii ścian, natomiast w niższej partii ścian nie natrafiono na warstwę oryginału. Przeszkodą w pełnym rozpoznaniu nawarstwień na ścianach, oprócz oczywistych przemalowań, były liczne wtórne ingerencje, takie jak między innymi wykucie w jednej ze ścian otworu drzwiowego i pokrycie jej styropianem, wkucie w drugą ścianę masywnej skrzynki elektrycznej oraz rozległe uzupełnienia tynków. We wnętrzu klatki schodowej nie zidentyfikowano żadnych opracowań o charakterze ornamentalnym, co sugeruje, że wnętrze to miało zdecydowanie skromniejszy charakter. W 2020 roku podjęto decyzję o przeprowadzeniu kompleksowego remontu konserwatorskiego klatki schodowej oraz konserwacji i restauracji malowideł w przedsionku, a w roku następnym przystąpiono do prac[16]. W ich trakcie

13 A. Tomaszewicz, dz. cyt., s. 108, cytat tamże. W Olsztynie do czasów obecnych zachowało się ok. dwudziestu kamienic z przełomu XIX i XX w. o fasadach nawiązujących do manieryzmu północnego.

14 Osoba ta, pragnąca zachować anonimowość, bywała w kamienicy na początku lat 50. XX w., przychodząc w odwiedziny do koleżanki. Pamięta również istnienie dekoracji malarskich w przedsionku. Na Ratuszowej 3 zamieszkuje od dwudziestu lat. Rozmowa z 2 września 2022 r.

15 Prace przeprowadziła firma MARKO Marek Rakowski z Olsztyna.

16 Badania i prace konserwatorsko-restauratorskie w przedsionku przeprowadziła autorka wraz z zespołem. Te

3. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Widok przedsionka przed konserwacją i restauracją. Na ścianie i suficie widoczne odkrywki. Fot. Julia Martino.

4. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Widok przedsionka przed konserwacją i restauracją. Ściana południowo-wschodnia pogrubiona przez styropian, z wtórnym otworem drzwiowym. Fot. Julia Martino.

odsłonięto historyczny wystrój malarski ścian i sufitu w przedsionku. Prezentuje się on nadzwyczaj interesująco. Pole sufitu wypełnione jest malowidłem dekoracyjnym z przedstawieniami dwóch putt unoszących się na tle nieba, obwiedzionym bogatą bordiurą roślinno-kwiatową. Putto umieszczone bliżej wejścia ukazane jest bokiem, z twarzą zwróconą w kierunku patrzącego. Przed sobą unosi w rękach kosz, z którego wysypują się kwiaty, co można interpretować jako gest powitalny. Postać ma rozwiane, jasne włosy, układające się w pukle i opasana jest lilioworóżową, udrapowaną wstęgą. Drugie z putt, umieszczone bliżej drzwi wewnętrznych, ukazane jest od tyłu, ze skręconym tułowiem. W wyciągniętych rączkach trzyma ukwiecone gałązki róż. Ma krótkie, kręcone, jasne włosy i opasane jest różową draperią. Postać tego putta jest nieco mniejsza w skali od pierwszego. Bordiurę okalającą pole sufitu skomponowano z czterech powtarzalnych ornamentów kwiatowych w formie bukietów, umieszczonych w narożnikach oraz dwóch na osi, połączonych pasami dekoracji z wicią roślinno-kwiatową. Bukiety złożone są ze stylizowanych ciemnoczerwonych kwiatów o długich łodygach i ciemnozielonych, ząbkowanych liściach (maki?), oplecionych oliwkowozieloną wstęgą. Pozostałe ornamenty w wici roślinno-kwiatowej ukazano bardziej realistycznie, można zidentyfikować na przykład lilie, chabry, anemony. Kolorystyka wici jest stonowana, przeważają chłodne zielenie, urozmaicone niewielkimi plamami ciepłych tonów ugrowych, różowych i czerwonych oraz jasnego błękitu. Zdecydowane

wymagające sporych nakładów działania sfinansowane zostały przez właściciela – wspólnotę mieszkaniową przy wsparciu dotacją od Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prace na klatce schodowej wykonała wspomniana wyżej firma MARKO.

5. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Sufit przedsionka w trakcie usuwania wtórnych nawarstwień. Fot. Julia Martino.

akcenty kolorystyczne nadają malowidłu ciemno-czerwone plamy kwiatów w bukietach wraz z ich ciemnozielonymi liśćmi. Podobne ciemnoczerwone odcienie pojawiają się na koszyku trzymanym przez putto rozsypujące kwiaty. Kolorystykę nieba utrzymano w bardzo jasnych, ciepłych tonach kremowo-szaro-błękitnych. Obramienie wewnętrznej krawędzi bordiury stanowi cienka linia w kolorze złotym, formująca nad bukietami w narożnikach ornament w kształcie trójliścia, zaś przy bukietach na osi ślimacznice. Złote akcenty w formie tepowania[17] pojawiają się też na tle przy bukietach. Zewnętrzną krawędź bordiury podkreślono pasami w kolorach brązowym, ugrowym i kremowym, tworzącymi iluzję obramienia w formie gzymsu. Również w górnej partii ścian pod sufitem znajduje się dekoracja pasowa w zbliżonych odcieniach. Malowidło na suficie niewątpliwie należy do pierwotnego wystroju wnętrza. Jego styl można określić jako eklektyczny. Kompozycja bordiury to kompilacja motywów o zróżnicowanej stylistyce. Bukiety wraz ze złotymi ornamentami stylizowane są w manierze secesyjnej i połączone z realistycznie namalowaną wicią roślinno-kwiatową. Postacie putt bliskie zaś są wzorom z okresu dojrzałego renesansu i baroku, chętnie wykorzystywanym w formule akademickiej w sztuce XIX-wiecznej[18]. Całe malowidło cechuje dobry warsztat malarski i duże walory dekoracyjne, świadczące niewątpliwie o dużej sprawności malarza-dekoratora.

Uzupełnieniem wystroju przedsionka były malowidła ścienne. Niestety, ich pierwotna forma nie jest w pełni czytelna z uwagi na późniejsze przemalowanie. Oprócz wyżej wspomnianej dekoracji pasowej w górnej partii widoczne są podziały czarną linią w środkowej części ścian, tworzące prawdopodobnie

17 Tepowanie lub topowanie – sposób nanoszenia farby poprzez uderzenia pędzlem.

18 Por. M. Poprzęcka, *Akademizm*, Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1989, s. 228. Analogiczną postać putta wysypującego kwiaty z koszyka można odnaleźć na malowidle zdobiącym sufit przedsionka kamienicy przy ul. Bibliotecznej 4 w Przemyślu, wzniesionej w 1912 r. i należącej do 1939 r. do rodziny Kleinów. Informacje za: https://www.facebook.com/podkarpackiwkz/, post z 19 lipca 2022. [data odczytu: 2 września 2022]. Świadczyłoby to o istnieniu wzorca malarskiego tej postaci.

rodzaj płycin. Ich wypełnienie stanowiła marmoryzacja[19] w odcieniach zielono-oliwkowo-brązowych.

6. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Fragment malowidła sufitowego, ukazującego putto rozsypujące kwiaty, w trakcie oczyszczania z nawarstwień. Widoczny ubytek w partii oka postaci. Fot. Julia Martino.

7. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Fragment malowidła sufitowego, ukazującego putto trzymające gałązki róż, w trakcie oczyszczania z nawarstwień. Widoczne rozległe ubytki. Fot. Julia Martino.

8. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Ściany przedsionka po oczyszczeniu z nawarstwień, w trakcie opracowywania ubytków zapraw. Fot. Julia Martino.

19 Marmoryzacja to imitacja okładzin kamiennych, np. marmurowych, wykonana za pomocą środków malarskich.

9. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Fragment górnej partii ściany południowo-wschodniej po oczyszczeniu z nawarstwień. Widoczna wtórna dekoracja malarska z motywem arkady na kremoworóżowym tle, spod której uwidacznia się pierwotna dekoracja – czarne pasy oraz oliwkowo-zielona marmoryzacja. Fot. Julia Martino.

Oryginalne malowidła wykonano w technice olejnej, na starannie przygotowanym podłożu, złożonym z wielu warstw pobiały wapiennej, przesycanej spoiwem w celu zmniejszenia chłonności. Na ścianach miejscowo zastosowano dodatkowo cienką warstwę wygładzającą, przypuszczalnie gipsu, zaizolowanego spoiwem. Następnie założono jedną lub dwie warstwy farby podkładowej w kolorze jasnoszarawym na ścianach i kremowym na suficie.

Sufit w całości pokryto opracowaniem malarskim nieba, na niezupełnie wyschniętej warstwie podkładu, modelując równocześnie obłoki. Na to opracowanie, po jego wyschnięciu, naniesiono rysunek kompozycji. Główne zarysy bordiury przeniesiono za pomocą przepróchy[20]. Zarysy te są miejscowo widoczne, w związku z tym dają się zauważyć drobne zmiany kompozycji, typu przesunięcia ornamentu. Rysunek wici roślinnej oraz postaci putt wykonano odręcznie czarną kredką. Sposób malarskiego opracowania sufitu był zróżnicowany. Karnacje wymodelowano w klasyczny sposób: głębokie cienie opracowano ciepłym brązem, półtony chłodnymi szarościami, a następnie światła ciepłymi odcieniami różowougrowymi. Przejścia tonalne wymodelowano miękko. Na koniec opracowano szczegóły – podkreślono rysunek ciał sjeną paloną i namalowano detale twarzy. Draperie, skrzydła i włosy postaci potraktowano bardziej swobodnie, mniej szczegółowo, z impastami w najwyższych świa-

20 Sposób przenoszenia rysunku kompozycji za pomocą podziurkowanego kartonu i suchego pigmentu.

10. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Dwa fragmenty bordiury roślinno-kwiatowej zdobiącej sufit w trakcie uzupełniania ubytków warstwy malarskiej. Widoczne szczegóły opracowania autorskiego: zarysy kompozycji przeniesione przepróchą, odręczny rysunek czarną kredką (kwiaty lilii) oraz swobodna technika malarska z impastami. Fot. Julia Martino.

tłach. Wić roślinno-kwiatową i kwiaty w koszu unoszonym przez putto namalowano „alla prima"[21], również impastowo w najwyższych światłach. Natomiast płatki stylizowanych kwiatów w bukietach wymodelowano warstwowo i płasko: najpierw zakładając ugrowo-brązowy podkład, następnie modelunek w odcieniu ceglastoczerwonym. Liście kwiatów również opracowano płasko, dwoma odcieniami zieleni, ciepłym i chłodnym. Na koniec kontury kwiatów obwiedziono czarną linią. Ta różnica w sposobie opracowania kwiatów w bukietach w stosunku do pozostałych elementów malowidła może sugerować, że przy ich wykonywaniu posiłkowano się gotowym wzorem malarskim. W ostatnim etapie namalowano lineare obramienia bordiury. Do opracowania dwóch elementów dekoracji użyto złota mineralnego w spoiwie (przypuszczalnie olejnym)[22]. Pierwszy z nich to secesyjna w formie linia, zamykająca wewnętrzną krawędź bordiury, z ornamentami w formie trójliści i ślimacznic. Drugim elementem są tła przy bukietach, zarówno w narożnikach, jak i na osi, gdzie brązę naniesiono poprzez tepowanie na oliwkowe tło. Na koniec powierzchnię malowidła sufitowego zabezpieczono werniksem.

W latach międzywojennych wykonano nową dekorację malarską na ścianach przedsionka, być może przy okazji remontu schodów w 1932 roku. Powód tej zmiany nie jest jasny. Przyczyną mogło być zarówno uszkodzenie pierwotnej dekoracji ściennej, jak również zmiana gustów[23]. Tło ścian pomalowano na kremoworóżowy kolor i na środkowej części namalowano po trzy proste arkady w odcieniach różu. Pola arkad ozdobiono dekoracjami w formie bukietów kwiatowych. Są one bardzo uproszczone, malowane płasko, w stylistyce art déco, zdecydowanie różniącej się od stylu malowidła sufitowego. Dekoracje te występują w dwóch wariantach (motywy powtarzają się w środkowych arkadach oraz w skrajnych). Bukiety w skrajnych arkadach ukazano w formie zło-

21 „Alla prima" to sposób malowania za jednym podejściem, bez podmalówek i laserunków, poprzez modelowanie w mokrej farbie, zob. *Mały słownik terminów plastycznych*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990, s. 18.
22 Złoto mineralne to sproszkowany mosiądz wymieszany ze spoiwem, np. olejem lnianym, zwany też brązą.
23 Wtórne dekoracje malarskie, pokrywające oryginalne i datowane na okres międzywojenny, można spotkać też w przedsionkach innych olsztyńskich kamienic, np. przy pl. Bema 4/4a i ul. Warmińskiej 7.

11. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Pole sufitu po stronie północno-wschodniej po oczyszczeniu i uzupełnieniu ubytków kitem. Fot. Julia Martino.

żonych gałązek, natomiast te w środkowych umieszczono w koszykach. Kwiaty mają żywą, czerwono-pomarańczową kolorystykę, kontrastującą z zielenią liści. Dolną część ścian pomalowano na kolor oliwkowozielony. Technika wykonania wtórnej dekoracji ściennej jest odmienna. Badania laboratoryjne warstwy malarskiej wykazały, że mamy do czynienia ze spoiwem białkowym, prawdopodobnie temperą jajową. Wtórna, kremoworóżowa farba z tła ścian na ogół mocno zespoliła się z warstwą oryginału.

Po usunięciu nawarstwień okazało się, że zarówno malowidło sufitowe, jak i dekoracja ścienna mają liczne ubytki. Natura tych zniszczeń, poza oczywistymi procesami starzeniowymi, jest odmienna. Ubytki i spękania na suficie w większości związane są z pracą podłoża – drewnianej konstrukcji stropu z podsufitką, pokrytej tynkiem wapiennym na podbitce z trzciny. Dużą część ubytków uzupełniono gipsem w trakcie wcześniejszych remontów i były one na ogół w dobrym stanie. Nie zaobserwowano odspojeń tynku od podsufitki. Występowały natomiast lokalne odspojenia warstwy malarskiej od tynku, spowodowane prawdopodobnie naprężeniami pomiędzy tymi warstwami. Dwa ubytki w malowidle bez wątpienia mają inne przyczyny: to wąski pas pośrodku sufitu, będący wtórnie zatynkowaną bruzdą po instalacji oświetleniowej, oraz ubytek w partii twarzy putta przy wejściu. Okrągły kształt tego ubytku i jego umiejscowienie dokładnie w obrębie oka, sugerują celowe zniszczenie, być może przy użyciu broni. Ponadto obserwuje się korozję elementów dekoracji namalowanych brązą.

Zniszczenia wypraw ściennych mają głównie związek z zawilgoceniem murów i występują w dolnej części ścian. W rejonach tych większość tynków została wymieniona. Ponadto ubytki znajdują się w obrębie wtórnego otworu drzwiowego oraz skrzynki elektrycznej, obejmują też liczne bruzdy instalacyjne. Miejscowo zaobserwowano odspojenia oryginalnego tynku. Warstwa malarska ma liczne drobne ubytki i przetarcia. Jej stan na ścianie południowo-wschodniej pogorszyło pokrycie styropianem, w wyniku czego doszło do

odparzeń i przebarwień, liczne uszkodzenia spowodowały też kołki montażowe. Ponadto na obu ścianach zamocowano wtórne stalowe pochwyty z rur wodociągowych oraz betonowe i ceramiczne cokoliki. Oryginalne pokrycie posadzki i stopni w przedsionku nie zachowało się, a obecne stanowią płytki ceramiczne o współczesnej formie.

Konserwacja i restauracja sufitu obejmowały następujące działania: oczyszczenie z nawarstwień, podklejenie odspojeń warstwy malarskiej, usunięcie odspojonych i zbyt wysokich kitów gipsowych, uzupełnienie głębokich ubytków zaprawą oraz płytszych ubytków kitem, opracowanie powierzchni uzupełnień, oczyszczenie z kurzu po szlifowaniu, zawerniksowanie oraz retusz i rekonstrukcję warstwy malarskiej. Zastosowano retusz imitatorski w celu przywrócenia pierwotnych walorów dekoracyjnych malowidła. Szczególnej uwagi wymagały putta, zwłaszcza to po stronie północnej, mające znaczne ubytki. Zdjęto odrysy zachowanych partii putt i na kalkach sporządzono rysunkowe rekonstrukcje brakujących fragmentów. Po przeniesieniu rysunków na sufit wykonano rekonstrukcję ubytków postaci. Brakujące partie ornamentów roślinnych zrekonstruowano w oparciu o analogiczne istniejące elementy, również posiłkując się odrysami zdjętymi z oryginału.

12. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Fragment malowidła sufitowego, ukazującego putto trzymające gałązki róż, po konserwacji i restauracji. Fot. Julia Martino.

Ze ścian, po oczyszczeniu z nawarstwień, usunięto nieoryginalne, zdegradowane tynki z dolnych partii oraz wtórne cokoliki i pochwyty. Podklejono odspojone tynki, a następnie uzupełniono ubytki zaprawą wapienną. Powierzch-

13. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Fragment malowidła sufitowego z wicią roślinną, po konserwacji i restauracji. Fot. Julia Martino.

14. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Malowidło sufitowe przedsionka po konserwacji i restauracji. Fot. Julia Martino.

nię uzupełnień tynków po wysezonowaniu wygładzono cienką warstwą szpachlówki. Płytsze ubytki wypełniono kitem i wyszlifowano. Po oczyszczeniu z kurzu całą powierzchnię ścian zawerniksowano, a następnie przystąpiono do retuszu i rekonstrukcji warstwy malarskiej. Podjęto decyzję o odrestaurowaniu drugiej chronologicznie dekoracji malarskiej w formie arkad z bukietami kwiatowymi oraz pierwotnej dekoracji pasowej, biegnącej w górnej partii ścian, tworzącej obramowanie dla malowidła sufitowego. Wyeksponowano również w formie odkrywki fragment oryginalnej marmoryzacji w środkowej partii jednej ze ścian. Przy rekonstrukcji ornamentów kwiatowych posiłkowano

15. Olsztyn, kamienica przy ul. Ratuszowej 3. Malowidła ścienne w przedsionku po konserwacji i restauracji. Fot. Julia Martino.

się odrysami zdjętymi z zachowanych partii i na tej podstawie odtworzono brakujące fragmenty. W dolnej części ścian rekonstrukcję opracowania malarskiego wykonano w oparciu o nieliczne zachowane fragmenty, pozwalające na ustalenie zasięgu tej dekoracji i jej formy. Wyposażenie wnętrza uzupełniono o nowe, drewniane pochwyty, wzorowane na istniejących na klatce schodowej oraz lampę – plafon ścienny o stylizowanej formie[24].

Niestety, odzyskanie w pełni walorów estetycznych przedsionka nie jest na obecną chwilę możliwe. Nadal rażącym elementem we wnętrzu pozostaje masywna skrzynka elektryczna, której nie udało się przenieść w inne miejsce, oraz wtórny otwór drzwiowy. Wymiany wymaga też obecne pokrycie stopni i posadzki na materiał bardziej zbliżony do historycznego rozwiązania. Mimo wszystko, dzięki przeprowadzonym pracom, wnętrze przedsionka w dużym stopniu odzyskało swoje oryginalne walory dekoracyjne. Wyjątkowo prezentuje się malowidło sufitowe z puttami, będące jak dotychczas jedyną tego typu dekoracją odkrytą w kamienicy na terenie Olsztyna. Druga chronologicznie dekoracja ścienna jest zaś ciekawym świadectwem zmian w guście i sposobie aranżacji wnętrza.

Julia Martino

Julia Martino, *absolwentka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, dyplomowany konserwator dzieł sztuki w zakresie malarstwa i rzeźby polichromowanej. Specjalizuje się w badaniach konserwatorskich zabytków architektury z XIX i XX wieku. Członkini TOnZ Oddział Olsztyn.-*

24 Szczegóły dotyczące prac zawarte są w: J. Martino, Dokumentacja konserwatorska, Prace konserwatorsko-restauratorskie przedsionka w budynku zabytkowym przy ul. Ratuszowej 3 w Olsztynie, etap I i II, Olsztyn-Toruń 2022, mps w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie oraz w posiadaniu zarządcy nieruchomości.